

ДИМИТРИЈЕ Л. МАШАНОВИЋ

ЗЛО И АПСУРД
(прилог тумачењу генезе главног лика
Лалићевог романа "Одлучан човјек")

"Заједнички посед живота као истинског добра мора бити претпоставка сваком другом добру". (Еуген Финк)

Има ли наука о књижевности, која на савременом нивоу свога развоја окупља и концентрише и све науке о човјеку, поуздане кључеве за тумачење и тако сложених и изузетних књижевних ликова као што је главни јунак Лалићевог романа "Одлучан човјек" (1990), којим велики романисијер и приповједач де факто завршава своју монументалну сагу о људском злу на тако импресиван начин, спуштајући овог пута своју умјетничку сонду у најтамније дубине људске душе, изопачености и зла? Ако се ово једноставно питање прошири на књижевне ликове у дјелима великих писаца уопште, па чак и на књижевност као такву, скептични одговори стижу с многих страна, па чак и отуда гдје би се то, можда, најмање очекивало. Тако Карл Густав Јунг, један од највећих ауторитета послје Фројда у неколико области модерне науке о психи и психанализи, изричито тврди да (... још ни данас нема опште важеће психологије, и да осим тога постоји невероватно велики број темперамената и више или мање индивидуалних психа које се не могу сврстати у једну схему"¹

Да ли се из овог јасног Јунговог признања ограничених могућности савремене психологије могу на коректан начин формулисати и два важећа изведена става: има толико психологија колико и великих психолога, али и, по свему судећи, овоме комплементаран став: и психолог, као и писац, сам "нагађа", што је карактеристична Лалићева ријеч, којом је велики писац у једној ситуацији објаснио суштину креирања умјетичке истине?!

¹ Карл Густав Јунг: "Лавиринт у човеку" (Предавање објављено у конгресном извештају Немачког психотерапеутског друштва 1929. г. "Вук Караџић", Београд, 1969.г., стр. 143.

Послије одржаног предавања у Дому омладине у Београду, негде 1973. г, Лалић је на питање из публике како писац ствара или како конституише умјетничку истину дао сажети одговор: "Писац нагађа". Он је, несумњиво, на тај начин исказао један од кључних појмова свога стваралачког метода и поетике, који би требало да буде близак појмовима стваралачке интуиције и инвенције, помоћу којих писац открива "унутрашњим оком", наслућује, комбинује, провјерава и модулира и ствара дело на свом путу у непознато.

Од великог је значаја што је Јунг, али и не само он, још скептичнији у погледу могућности дубљег научног поимања стваралаштва као феномена и битне димензије људског постојања, а посебно могућности рационалног приступа том феномену: "Сви психички токови у свести могу се каузално објаснити, али то стваралачко које има своје корене у несагледивости несвесног, вечно ће се опирати свакој људској спознаји".² Ако се њена свијест о сопственом лимиту, апоријама и проблемима стави међу заграде, ипак "наука напредује враћајући се својим темељима", како је писао Хегел, а у том процесу који чини дијалектика научне еволуције и револуције, она увијек изнова покушава да успостави своје јединство, макар као идеалну тежњу, на вишим нивоима и чак, понекад, на унеколико измијењеним темељима. Што се тиче односа психологије и књижевности, у сваком случају велика књижевност је више инспирисала значајне психологе у њиховим научним открићима, а довољно се сјетити Достојевског као илустрације овога тренда, него што су се утицаји манифестовали у супротном смјеру.

Везивну копчу психолошког и етичког становишта и нивоа, на коју упућују захтјеви теме овога текста, може, како изгледа, на адекватан начин омогућити Голдманов нијансирани социопсихолошки приступ идеологији: "Феномен који на друштвеном плану одговара потискивању јест *идеологија*; он се састоји у чињеници да људи имају тенденцију да деформирају своје мисли и своје акције у *јосве доброј вјери* (подвукао Л.Г., прим. Д.Л.М.) у смислу који одговара интересима друштвене групе којој припадају."³ Међутим, показало се да висока цивилизација технолошког типа стално мултипликује таква "потискивања" и "деформације" у нашем опасном вијеку, те настају нови облици и механизми људског отуђења, које изазивају разни социјални и психолошки фактори, а највише карактер и технологија бирократизоване власти, чији је хедонистички принцип императиван: "Уживај!". Они подједнако разарају психу и морал свих друштвених слојева што је изражено чак у два вида тоталне дехуманизације човјека: анимализацији (ретардацији) и роботизацији (ишчезавање у апстрактном). Овакве нове облике и механизме отуђења успешно је откривао француски аналитичар и теоретичар Ж. Ж. Лакан, захваљујући својој специфичној теорији на Фројдовом трагу и, посебно, теорији језика подсвјесног којом је омогућио, са своје стране, разарање владајућег дискурса као отуђеног језика бирократизованих владајућих елита. Мала дигресија о Лакановој

² Карл Густав Јунг: "Лавиринт у човеку", "Вук Караџић", Београд, 1969.г., стр. 167-168.

³ Лисјен Голдман: "Дијалектика истраживања", Ип "Веселин Маслеша", Сарајево, 1962., стр. 20.

психоанализи нашла се на овом месту искључиво због тога да унапред баца мало свјетла на сјајне примјере успешне разградње идеологизованог дискурса Лалићевог јунака Боја Шанчевића, као типичног представника свог друштвеног круга, тј. чланова КПЈ, који су упијали разни партијски радници, пропагандисти и политичари "буџе" из јевтиних брошура партијске пропаганде прије другог свјетског рата, а у којима је већ марксизам био спао на укућену догму. Разградњу владајућег идеологизованог дискурса, као лажног у отуђеном поретку, значи пут ка истини и слободи, као стратегија интелектуалног рада и висока морална дужност, а она сажето дефинисана гласи: "Разградња дискурса повлачи за собом, дакле, критику смисла, значења и концептуалитета који му припада, критику субјекта и критику предмета."⁴ Не може се са сигурношћу тврдити да је Лалић читао Лакана, али може се поуздано знати да је читао студиозно и много психологе, социологе и филозофе са Запада, а нарочито оне који су оштри критичари западне цивилизације, какав је, на примјер, француски филозоф румунског поријекла Емил Сиоран, кога два пута са симпатијом помиње и цитира у књизи дневничких записа "Прутом по води" (1992), јер "он добро познаје мане и врлине западне цивилизације."⁵ Као примјер жестоке критике те цивилизације и опасне прогнозе њенога усуда, неће бити сувишно навести једну реченицу из поетске филозофије овога филозофа парадокса, засићене отровном иронијом: "Следећи двадесетпрви век, устало много напреднији од нашег двадесетпрвог века, гледаће на Хитлера и Стаљина као на невинашца". ("Зли Демијург"). У поменутој књизи дневничких записа 22. септембра 1990. г, дакле у предвечерје сецесионистичких ратова на тлу Југославије, Лалић је записао потпуно аналогну мисао: "У временима кризе монструми добијају шансе, слично оном што се данас види код нас."⁶

Поред претходно означеног ширег духовног контекста, књига записа "Прутом по води", временски паралелно настала, убједљиво свједочи у каквој је психолошкој и моралној клими конципиран и стваран роман "Одлучан човјек", те, посебно, баца јасно свјетло на Лалићев однос према тешким искушењима катастрофичне кризе, која је настала сломом социјализма и разарањем Југославије, на његову моралну личност, и, вјероватно, на праве духовне буре које је доживљавао усљед сазнања о трагичном друштвеном слому и хаосу који га је пратио, али и на његов стваралачки метод, као и на изузетну ширину његове ерудије, културе и акрибичне радозналости. Но, он није могао доживјети у ово вријеме слом увјерења, јер је дуго био и остао луцидан и беспристрасан посматрач, па би тако нешто могло приличити једино наивним или догматизованим припадницима револуционарног покрета. И само два кратка извода из ове драгоцене књиге могу илустровати Лалићеву критичку жестину, усмјерену на морални пад владајуће бирократије, а такав нагласак имплицитно указује да је морал-

⁴ Ненад Мишчевић: "Говор другога" (огледи из филозофије херменеутике), Нип "Младост", Београд, 1977, стр. 198.

⁵ Михаило Лалић: "Прутом по води", Нишпр "Дневник", издавачка делатност, Нови Сад, 1992, стр. 387.

⁶ Михаило Лалић, *ibid.*, стр. 423.

на ерозија и један од главних узрока политичког пораза социјализма код нас и у Европи. Тако у јетком коментару објављеног новинског текста новинара и књижевника Васка Ивановића, у коме је овај писао о раднику као жртви директора лопова, а нико од званичних институција ни појединачна, неће да узме у поступак његов случај, читалац ће лако запазити пишчев рески запис 9. марта 1986. г.: "Али је то занимљиво, тај специфични социјализам, директорски, диктаторски и хваљено самоуправљање."⁷ Три године касније, кад су и обични људи могли јасно схватити да су кола "самоуправног социјализма" већ отишла низбрдицом, писац је у свом дневнику фиксирао један од најважнијих узрока слома, у ствари, бирократског социјализма, с његовим "култовима" и пултовима општега брбљања: "Незгода је комунистички властодршци временом погазе, потцијене и изгубе све врлине револуционара; задрже само једну особину - вољу да владају апсолутно, доживотно, по могућству и послије".⁸ Оваква и слична мјеста, нарочито наглашена у дјелима завршне фазе Лалићевог стваралаштва, свједоче радикалну критику "мудрог руководства", моралне посувраћеност владајуће бирократије, њену утонулост у хедонизам, с потпуним одсуством реалне памети и алармних чула за опасност потпуног слома поретка, јер, нушићевски речено, властодршци на високим и највишим положајима нису видјели више ништа.

Он осуђује "прљање идеала" комунистичке (или социјалистичке) револуције и њене протагонисте заслијепљене влашћу који су се неком фаталном дијалектиком од револуционара претворили у контрареволуционаре, али нигдје не показује разочарење у њене идеале и не обезвређује трагични занос и жртву истинских револуционара као истинских хуманиста.

Нова и дубоко трагична сазнања о потпуном срозавању највише "социјалистичке" власти и поретка који је таква власт изградила доста су, са своје стране, допринијела да се велики писац потпуно ослободи идеолошке пристрасности, која је обиљежила његово рано стварање. Под овим углом гледан, роман "Одлучан човјек" може се, прије свега, доживјети као рељефна и суморна слика тог унутрашњег преображаја револуције у контрареволуцију, с њеним коријенима у току процеса, предратне и ратне, такозване "стаљинизације партије", што је револуционарни и патриотски занос њених припадника и бораца дуго потискивао и занемаривао, оправдавајући многе ексцесе и злочине "вишим интересима" ослободилачке и револуционарне борбе, док се главни протагониста романа, коме је у овом дјелу, очигледно, све подређено, јавља као гранични случај, тј. као оруђе и "мач револуције", заиста "одлучан човјек", али и као "пендрек генерал" и садистички злочинац, који је умјетничка синтеза најширега уопштавања и различитих противурјечности, дакле, умјетнички жив и несводљив књижевни лик на плану индивидуализације, а широка слика социјалног, моралног и психолошког преображаја револуције и контрареволуције у знаку потпуног декадентног расула. Ваља се само запитати: може ли се тај лик одржати оптерећен толиким значењима? Наравно, може, јер

⁷ Михаило Лалић: *ibid.*, стр. 301.

⁸ Михаило Лалић: *ibid.*, стр. 373.

је изузетно вриједно и инвентивно остварење великог умјетника, који је у овом случају омогућио читаоцу готово савршену рецепцију. Ако се може претпоставити позитиван пријем овог дјела и његовог јунака код просјечног читаоца, јер лакше је наћи теоријску потврду пишевог поступка изградње књижевног лика. Два значајна теоријскометодолошка начела, с аспекта умјетничког стваралаштва и аспекта његове рецепције, формулисао је Блез Паскал још у осамнаестом вијеку: "Да бисмо схватили смисао неког дјела потребно је ускладити све супротне ставове (...). Сваки аутор има један смисао у коме се сви супротни слажу или нема никаквог смисла."⁹

У Лалићевој умјетничкој и духовној еволуцији константно су били присутне извјесне опсесивне теме, ликови и феномени, које је на различите начине варирао, али међу њима, несумњиво, врхунски феномен зла као онтолошки, антрополошки, гносеолошки, етички и, у свему томе, књижевноумјетнички проблем, што има веома плодну подлогу у црногорском народном искуству, етосу и мудрости, рјечито сугерира и једна од најумнијих народних пословица: "О злу мудри, а о добру луди". Но, овај достојни духовни и литерарни наслједник "пламеног поете" инспирисан је, веома видно и срећно, ненадмашним Његошевим умним понирањима и духовним узлетима, који је, поред свега осталог, најдубљи пјесник нашег народног искона: словенског, српског и црногорског.

У монументалном дјелу Михаила Лалића, стваралачки пут и развој указују се као својеврсно мандрирање, тј. стално проширивање и продубљивање попут тока његове завичајне и врлетне планинске ријеке Трепче, у прекрасној долини Лима, да би тек у великим ријекама у које се улила стекла снагу, али и сачувала свој аутентични жубор и, коначно, улила се у главне токове европских водених стихија. Тако се и Лалићево дјело запутило, временски и просторно, с локалног тла родних Васојевића и "ломне Црне Горе", те присјело у сам вредносно главни ток европске књижевности и духовности друге половине нашег драматичног вијека. Као такво, оно је најљепши доказ успјешног споја локалног и универзалног, посебно и општег, што је јасно препознала и признала та иста Европа, сама већ прилично стваралачки стерилна, али задивљена свежином и снагом једног "примитивног" Црногорца и Балканца.

Лалић, као најзначајнији Његошев посљедоваатељ с црногорског тла, знао је да је највећа врлина "злу свакојему право у очи гледати", као што је био аманетик и оне друге Његошеве моралне и интелектуалне поруке - да је "самообмана убитачна за људе и народе" (из једног писма). Али, зар није на овом истом, историјски и природно, опором црногорском тлу снажно засјела неугасива луча наде у коначну побједничку моћ Добра? Јер, иако је "свијет овај тиран тиранину", ипак,

"и над овом грдном мјешавином

опет умна сила торжествује,

не пушта је да је зло побједи." (Горски вијенац)

Макар и општи увид у Лалићево литерарно дјело поуздано упућује да у вези с цјелином тога дјела праве аналогије с филозофијом апсурда не

⁹ Цитирано према књижи: Лисјен Голдман: "Дијалектичка истраживања", ИП "Веселин Маслеша", Сарајево, 1962., стр. 111.

може бити, но, можда, у вези с појединим Лалићевим дјелима и јунацима питање о овом проблему може имати смисла, а највише повода за такво питање даје роман "Одлучан човјек" и његов главни (и једини потпуни) јунак, прецизније речено - негативни јунак или, управо, антијунак. Не треба занемарити чињеницу да је Лалићев јунак Бојо Шанчевић производ "борбе непрестане", и то као екстреман производ на крајњем негативном полу, тј. као човјек који се преобразио у нечовјека, и то сасвим у духу Његошеве антропологије и етике: "Јунаштво је цар зла свакојега".

Роман "Одлучан човјек" представља, заиста, захвалну грађу за истраживање, али би се, илустрације ради, требало укратко осврнути на једно привилеговано мјесто у роману, а то је сам крај романа, гротескна или, управо, апсурдна сцена саобраћајне несреће, коју је изазвао главни јунак у лудој вожњи и у којој је, по свему судећи, нашао и своју смрт, док би његов партијски друг и пријатељ, генерал Мићић, требало да преживи удес. Лалић је, изгледа, намјерно расплет романа учинио непотпуним да би ангажовао читаоца и изазвао потпуну катарзу, али у једном од својих интервјуа писац допушта и могућност нејасног или недореченог као саставнице своје књижевне поетике. У овом случају, међутим, могуће је јасно интерпретирати драму на цести у смислу како је то већ изложено, а ова сцена је, сасвим сигурно, повезала све нити романа, досљедно довршавајући лик главног јунака и укупни смисаони радијус дјела. Све се у роману тек сада показује савршено уланчаним и функционалним; конституисање умјетничке визије и поруке дјела преломљено је кроз призму једног изузетног умјетничког дара и коначног искуства. Главни јунак-антијунак својом смрћу, која симболички сугестивно освјетљава његов живот у коме на крају кулминира потпуно психолошко разарање и морално труљење, постаје специфичан апсурдни јунак, а његова, заправо, апсурдна смрт то рељефно истиче. Морало је све то једном експлодирати у овој личности сазданој од негативних енергија великог напона, на овакав или сличан начин, а то се десило у наступу лудила, кад су танатос, мржња и садистички нагон уништили и посљедњу залиху иначе грандомански израженог нарцизма. Послије судске експертизе, овај пензионисани генерал, министар полиције и народни херој, морао би бити оптужен за покушај убиства из ниских побуда и за самоубиство, можда и несвесно, у духу овог покушаја тумачења. Тако он постаје коначно, апсурдни јунак једног апсурдног времена, што треба да значи и као неку врсту релативног, тј. историјског, а не антрополошког (сем као латентне могућности) и филозофског апсурда.

Зло и апсурд и генерирање овог бизарног Лалићевог јунака повезани су бројним нитима и с генезом његовог умјетничког дјела у цјелини, али се разликују, како би се могло рећи, квантитетом и квалитетом. Његов аутентични и, у коначној форми, разуђени умјетнички свијет је готово од самог почетка простор "злих прољећа", "лелејских гора", "раскида", "посљедњих брада", "хајки", "заточеника", али, бар у клици, и прије појаве овог новог романа и простор "одлучних људи". Љествица људских могућности његове богате галерије ликова затвара потпун круг - од хероја, тих заточеника хуманизма и слободе до антихероја и "крвника целог света и сваког човека", како је Драган Лакићевић сажето окарактерисао

главни лик романа "Одлучан човјек". Сама природа и историјска судбина Лалићевог завичајног, као и ширег етничког простора, формирали су менталитет и етос људи онога тла с најширом амплитудом могућности, што најтачније карактерише Ладо Тајовић, који је прихваћен као типични или средишњи представник Лалићевог умјетничког свијета: "Пуна је моја душа висова и понора као Лелејска гора".

И само зло је хијерархизовано, разнолико и релативисано:

"Ја све мислим од зла ка горему,
а ти мислиш од добра к бољему;
оно боље ако ти измакне,
добро ти се у зло преокрене."

(Његош, "Лажни цар Шћепан мали").

Добро и зло су тако уплетени у неразмрсив чвор, па су чак могући и зло из добра, као и добро из зла. У темељу оваквог схватања су и Његошеви дубоки антрополошки увиди, као што је, на примјер, онај бриљантан стих из посвете "Луче микрокозма", гдје су означене границе човјекових могућности, врхунац и понор, еволуција и инволуција:

"Страст човјека ниже скота баца
ум га опет с бесмртнима равни."

Заиста, величанствено: ерос и тантос су ту синкретички срасли, па се чак и онтологија и антропологија, а то значи и психологија и етика сусрећу. У једној тачки. Зар онда и "висови и понори" у души Лалићевог јунака Лада Тајовића не симболизују ту исту обеспокојавајућу ширину човјекових могућности које је Лалић у својим најуспјешније изграђеним ликовима уздигао до универзалног нивоа. Из таквог сазнања, како изгледа, Ф. М. Достојевски визира један пројекат хуманистичке и етичке провенијенције, и то посредством свог проблематичног јунака Дмитрија Карамазова: "Човјек је прешироко и требало би га сузити". ("Браћа Карамазови"). На жалост, савремено човјечанство је стекло довољно искуства да схвати како и сјајни човјеков ум може бити у функцији зла, па чак да се из највећег добра може ишчаурити и највеће зло, али и да постоје времена доминирајућег зла кад, андрићевски речено, "зло мора да се истући". Та застрашујућа тутњава зла све је гласнија и опаснија крајем нашег загонетног вијека, али се тиме стварају и неке шансе за нову мисао о злу и нови начини борбе против њега. Парадоксално је да процес очовјечења прати исти интензитет његовог онечовјечења. Михаило Лалић је својим романом "Одлучан човјек", а посебно његовим главним јунаком, дао свој пуни допринос и новом дубљем поимању зла и апсурда, у означеним релацијама, а тиме и борби против њега.

Лалић је, како и сам свједочи у својој књизи "Прутом по води", био ужаснут количином зла и бестијалности коју му је открила књига Антонија Исаковића "Трен 2" о голооточком мучилишту, па је ту, очигледно, нашао и стваралачки подстицај да напише дјело о истој теми и тако се, као умјетник и хуманиста, ангажује на страни истине и правде, суочен већ са могућношћу расула Југославије, не устукнувши "пре новим злом које почиње да цвета" (Б. Миљковић). У опширном запису о Исаковићевој књизи има занимљивих оцјена, драгоцјених исказа који продубљују и

проширују пишећу поетику и естетику, очигледно изражене жеље да и сам напише књигу, као неку врсту испуњења одоцњелог дуга, али најприје пада у очи једна прогноза која се и обистинила. Овај запис је сачињен 16. марта 1982.г., гдје с дубоком моралном индигнацијом и револтом говори о Исаковићевом открићу Голог отока као натуралистички огољене и, истовремено, фантастичне умјетничке визије овог мучилишта за "преваспитавање" кажњених "инфорбироваца", међу којима је било и потпуно невиних: "То у ствари није књига него стравачна сачињена од разголићених људских перверзија. То се не чита без грчева и присилног савладавања (...)", да би затим пророчки предсказао оно што ће се догодити у току следеће деценије, тј. да ће Исаковићево дјело бити "књига претходница каравана који ће се појавити".¹⁰

Управо, осам година касније, Лалић ће романом "Одлучан човјек" значајно обогатити и допунити тај голооточки књижевни "караван", умјетничким дјелом високог умјетничког домета, које га на комплементаран начин допуњује, тематски, садржински и дубином умјетничког проникнућа. Лалић овдје тематизује збивања у позадини голооточког мучилишта, у југословенском друштву које "изграђује социјализам", а сукобило се са СССР-ом као "првом земљом социјализма"; прати процес формирања "антистаљинистичког стаљинизма", дакле, једне од двије бескомпромисно сукобљене струје исте идеолошке матрице, али у избору главних актера и режисера репресивног система и његовог ученика "на терену", конкретно у Црној Гори, која је била најјаче погођена антисовјетским и антируским таласом борбе против "Коминформ" (а), па и каснији период лагодног живота и опуштање у хедонизму и моралном труљењу знатног дијела бирократизоване владајуће елите, који је потпуно заборавио револуционарне идеале и интересе земље што је тонула у све дубље противуречности и сукобе националног, класности идејног карактера, који ће, коначно разбити СФРЈ изнутра, као кулу од карата, иако уз помоћ спољних непријатеља земље. У томе је и велики књижевни и друштвени значај романа "Одлучан човјек".

Посредством бизарног лика једног истакнутог "удбаша" и беспоговорног сљедбеника и извршиоца "Титове линије", који се преобразио у бескрупулозног архивисту и незајажљивог ловца на ордене, чинова и признања, а у чијој се кожи скривао "човјек звијер", велики писац је приказао епоху формирања нашег специфичног "култа личности" и њен морал хијерахије и репресије, као облик тоталитаризма који је прецизно дефинисао још велики руски пјесник А. С. Пушкин:

"Над нижима су окрутни тирани,
а пред вишима су презрени робови".

Веома је интересантно да Лалић потпуно разумије и оправдава чињеницу што је умјетнички ниво Исаковићевог романа скроман и засјењен непатвореном и гротескном истином, а она мора да буде животна и историјска истина. То је онда прави Лалић, који је, као и Иван Цанкар, "служио читавог живота највишој идеји - ИСТИНИ ("Бијела хризантема)": "Ствар-

¹⁰ Михаило Лалић: ибид., стр. 220.

но и није нигдје ни близу његовим приповјеткама. Знам и зашто: истина је била свирепа и грозна, и била је толико обилна да за игру, машту, симболику, то јест за све што чини лепоту, није остало простора".¹¹ Жалећи се на посебне црногорске прилике због којих се није усудио да сам напише књигу, Лалић, с искреном сапатњом према голооточким жртвама и трајним посљедицама злочиначке репресије, нарочито се диви Исаковићевој храбрости да каже макар део те "свирепе и грозне" истине о голооточком страдању: "За дивљење је како је смио. Смјелост је код нас усудити се тридесет година послје злочина, док обесправљене жртве уздишу, док њихови крвници ликују, усудити се да захватиш и откријеш дио страве (...)".¹² Роман "Одлучан човјек" свједочи да је велики писац остварио своју раније осујећену жељу, али и да у литератури никад није касно.

Лалићев "Одлучан човјек" је, ипак, несводљив и јединствен књижевни лик. Које су, онда, његове најважније специфичне црте? Прије свега, он свог јунака није замаглио и идеализовао на романтичарски начин, нити га учинио симболичним у условима, чак и често хипертрофираним индивидуалистом као Ибзен, већ га из таквих облака спустио на земљу, изградио га од чврстог материјала као гротескну слику једног гротескног времена, у којему су привиди застирали чистину, а краткотрајна обасјања надом су прекидана правим ломовима и суновратима. Тајна Лалићевог умјетничког успјеха у креирању овог лика лежи, како изгледа, у јединственом и органски повезаном мотивационом систему, у који су равноправно укључене психолошка, етичка, историјска и антрополошка мотивација. Лалић је потпуно и досљедно извео преображај Бојове личности поступком супротног смјера од оног који је остварио Оскар Вајлд у роману "Слика Доријана Греја": умјесто симболичне слике у којој је заустављено вријеме и старење, и која обећава наду и смисао, код Лалића кулминира бесмислена и ружна смрт главног јунака у ватри и смрдљивом диму, која везује у симболични чвор све зло, нељудске деформације и морално труљење на његовом животном путу и у дјеловању. Једини смисао ове бесмислене смрти јесте морална катарза усљед задовољеног осећања правде и разарања зла сопственом енергијом. "Ко зло ради зло и дочека" (народна пословица). Трагедију, дакле, слиједи катарза као њено разрешење. Коначни, дакле доживљај лика овог перверзног злодјела и убице по занату и из страсти може бити праћен само жестоком осјећајем мучнине, моралног гађења и одвратности, а на крају, како је већ речено, катарзом као моралним олакшањем и духовним пречишћењем.

Бојов повремено двосмислени отпор овом архетипу је узалудан, јер је његова сенка непробојна, јер је оваква психа загађена и у дубини, а скрива се маском лажног поноса и силедијског и сировог достојанства. Тако се у Бојовом случају открива и на индивидуалном и, у мањем степену, на колективном плану "душа пуна висова и понора", односно изразито морфолошко богатство црногорског менталитета, али је у Бојовом случају све потенцирано, помјерено, изврнуто на главу и усмјерено према једној

¹¹ Михаило Лалић: *ibid.*, стр. 220

¹² Михаило Лалић: *ibid.*, стр. 220.

сврхи - злу и злочињењу. Међутим, он није пука симболична пројекција, већ остаје човјек, изврнут као у негативу - човјек-нечовјек. Разумијевању овог lika доприноси нарочито друштвена и идеолошка, тј. историјска мотивација која га чини апсурдним јунаком једног апсурдног, суновратног времена. Он је један препознатљив и затамњени глас "духа епохе", медијум нашег освјешћавања од илузија и забуна, отров који је, истовремено, и лијек. Он је био, са свим својим особинама, бескомпромисни, чак и идеални, борац за опстанак постојеће власти: физичким терором, ликвидацијама, психичком тортуром и нечувеним "иновацијама" у технологији мучења на Голом отоку и другим мучилиштима. Дакле, створена је идеална атмосфера за дјеловање министра полиције, која му је дала шансу да "покаже што знаш овај господар живота и смрти, али и да заврши свој живот као апсурдни јунак једног апсурдног времена, самоубиством у незнању и као одбачен, прокажен, мучен ноћним морама параноје и злочина. Тако се све с њим завршило како је морало и како је било морално, јер "крв је људска рана наопака". (Његош).

Може се претпоставити да ће бити прилично мимоилажења критичара у оцени вриједности романа "Одлучан човјек". У досадашњој, бројем и обимом, прилично оскудној критици о овом веома значајном дјелу овај аутор није могао пронаћи више од једне негативне критике. Горућа питања наше културе данас јесу: какве су нам умјетничка и научна критика и зашто су такве какве јесу, па је тешко просудити што је за културу и друштво опасније чињеница што су тако често најобичнији умјетнички и научни кич обасути многобројним похвалним "критикама", а, на супрот овоме, нека умјетничка и научна дјела високе вриједности, остану потпуно прећутана и од стране озбиљне критике, ако се већ не нађе неки надобудни "иноватор" да се на понеко од таквих дјела силецијски баца каменом.

Из перспективе изопаченог времена није искључено да се према људима типа Боја Шанчевића можда створи однос страхопоштовања или нека чудна привлачност жртве и целата, а тако се, по народном вјеровању, понашају кокоши према лисици или овце према вуку. У сваком случају, данашњи читалац ће доживјети ову литерарну креацију, поред одбојности, с осјећањем страха и "страха од страха", али ће се и забринуто замислити над људском природом и судбином, мада је финале романа у знаку моралне катарзе.

Dimitrije Mašanović

EVIL AND ABSURDITY -
the genesis of the main character in the novel "A resolute man" by Mihailo Lalić

Summary

The author has applied and interconnected several levels of analysis - psychoanalytical, social-psychological, anthropological, and ethical - to emphasize the outstanding artistic value and broad social significance of the main character who transformed himself from a revolutionist, Home Secretary and national hero into a criminal and torturer from the times of "Informbiro". In the long run, being in complete psychological collapse he appears to stand on the very edge of a negative literary hero, or even an absurd hero. In this way, the novel belonging to the last phase of Lalić's artistic evolution can be classified as the most significant achievement in the literature about the prisoner camp "Goli otok", since the character of torturer and creator of unprecedented terror in the camp was presented in a very special way.

The essay contains a theoretical-methodological frame as well as a premise for a more complete study of the theme which the author intends to write and for which the essay has just been a preamble.

КРИТИЧКА И НАУЧНА ЛИТЕРАТУРА

- 1) "Критичари о Михаилу Лалићу", приредио Војислав Минић, "Нолит", Београд, 1984.
- 2) Илија Павићевић: "Поетика времена и простора у лалићевим романима", НИО "Универзитетска ријеч", Никшић, 1987.
- 3) Божо Булатовић: "Михаило Лалић", РУ "Књижевност", VIII коло, "Рад", Београд, 1966.
- 4) Драган Лакићевић: "Сећање на смрт", поговор роману "Одлучан човјек", "Рад", Београд, 1990.
- 5) Милосав Мирковић: "Анатомија морала једног генерала", "Илустрована политика", Београд, 9. X 1990., стр. 51.
- 6) Чедомир Мирковић: "Хероји на посматрању", "Политика", Београд, 8. IX 1990., стр. 19.
- 7) "Стварање" (тематски број 1), "Критике о Лалићу", 1983.
- 8) "Стварање" (тематски број 1), "Лалић", 1984.
- 9) Карл Густав Јунг: "Лавиринт у човјеку", "Вук Караџић", Београд, 1969.
- 10) Др Никола Рот: "Психологија личности", Завод за издавање уџбеника НР Србије", Београд, 1963.
- 11) Др Владета Јеротић: "Човјек и његов идентитет", "Децје новине-Медицинска књига", 1988.
- 12) Жорж Батај: "Књижевност и зло", "Београдски издавачки графички завод", Београд, 1977.

- 13) Жорж Батај: "Еротизам", "Београдски издавачки графички завод", Београд, 1980.
- 14) Волфганг Кајзер: "Језичко уметничко дело", "Српска књижевна за-друга", Београд, 1973.
- 15) Петар Џаџић: "Иво Андрић - есеј", "Нолит", Београд, 1957.
- 16) Еуген Финк: "Основни феномен људског постојања", "Нолит", Београд, 1984.
- 17) Луј Венсан Тома: "Антропологија смрти", I, II том, "Просвета", Београд, 1980.
- 18) Елиас Канети: "Маса и моћ", "Графички завод Хрватске", Загреб, 1984.
- 19) Лисјан Голдман: "Дијалектичка истраживања", ИП "Веселин Маслеша", Сарајево, 1962.
- 20) Гинтер Андерс: "Кафка за и против", "Народна просвјета", Сарајево, 1957.
- 21) Др Јован Мирић: "Воља за владањем", "Политика", Београд, 1. X 1994.
- 22) Др Милош Илић: "Теорија и филозофија стварања", "Градина", Ниш, 1979.
- 23) Др Љубомир Тадић: "Традиција и револуција", "Српска књижевна за-друга", Београд, 1972.
- 24) Ненад Мишчевић: "Говор другог", НИП "Младост", Београд, 1977.

ПРЕДМЕТНА ГРАЂА

- 1) Сабрана дјела Михаила Лалића, "Нолит" - Београд, "Побједа" Титоград.
- 2) Михаило Лалић: "Одлучан човјек", "Рад", Београд, 1990.
- 3) Михаило Лалић: "Прутом по води", НИШП "Дневник", издавачка делатност, Нови Сад, 1992.
- 4) Михаило Лалић: "Његошеви поклоници младог сунца" ("Споменица Његошу"), Српска академија наука и уметности, Београд, 1963.